

PRVO POGLAVLJE

Privrede i društva

Iako su ratovi s početka 20. stoljeća (balkanski ratovi i Prvi svjetski rat) uglavnom tumačeni u svjetlu rastućeg nacionalizma u Europi, ne može ih se razumjeti oslanjajući se isključivo na politiku i ideologije. Da bismo problematizirali svoje viđenje rata koji je izmijenio kartu jugoistočne Europe, nužno je dublje razumijevanje privrednih i društvenih promjena, kako na globalnom tako i na lokalnom planu.

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća sve su balkanske države, usprkos međusobnim razlikama u organizaciji društva, privredi i političkom sustavu, bile primjer brzog društveno-ekonomskog razvoja. U tom procesu modernizacije najvažniji su smjerovi bili porast stanovništva i razvoj gradova, impresivna izgradnja, industrijski razvoj, aktivne trgovačke veze i širenje obrazovanja. Ta je tendencija išla rame uz rame s razvojem vojske i ratne mornarice, i s pravom trkom u naoružavanju u desetljeću uoči balkanskih ratova.

Ali druga strana privrednog rasta bili su sve veći vladini zajmovi i zaduženost balkanskih zemalja, koje su dopustile da nacionalne privrede dođu pod stranu kontrolu kako bi izbjegle bankrot ili se to dogodilo kao posljedica bankrota (slučaj Grčke 1893.). I Osmansko Carstvo i balkanske države bili su izloženi snažnom zapadnom ekonomskom prodoru "u vrijeme imperijalizma i kapitalizma" – prema riječima L. S. Stavrianosa – koje je obilježavala trka industrijaliziranog Zapada "za imperij" i potraga za stranim tržištima.

Vladini su zajmovi bili najbliže povezani s gradnjom željeznica, što je zadovoljavalo ekonomske i političke interese Zapada u jugoistočnoj Europi. Britanski interesi davali su prednost željezničkim prugama od pomorskih luka ka unutrašnjosti Balkana, jer bi to olakšalo britansku trgovinu s poluotokom. Austrija je pak bila zainteresirana za gradnju pruge od sjevera ka jugu kroz Bosnu i Srbiju prema Solunu. Poslije Krimskog rata na Balkanu je počela izgradnja željeznica, što je oslikavalo izrazito zapadnjački model privrednog razvoja, ali i sukobljene ekonomske i političke interese velikih sila.

Osim toga, pojava tržišne privrede, te posljedom toga i prelazak s tradicionalne na novčanu privredu, kao i prenaseljenost, nepovoljno su utjecali na balkanske seljake koji su ostali bez zemlje te su bili prisiljeni na iseljavanje. Industrijski razvoj bio je prilično spor, i sve su balkanske zemlje ostale pretežno agrarne.

No urbanizacija, pojava novih tehnologija, nov način transporta i masovno osnovno školovanje znatno su utjecali na život ljudi ne samo u gradovima, nego i u selima. Nove ideje u svakodnevnom životu i promjene načina života, zajedno s uspostavljanjem moderne birokratske države, podrivale su tradicionalno društvo.

Ovo poglavlje daje opći pregled predratnih balkanskih društava u usporedbi s paralelnim promjenama u zapadnoj, srednjoj i južnoj Europi. Prvi odjeljak bavi se demografskim i društvenim problemima, ljudima koji žive u tradicionalnim multietničkim gradovima kao što je Solun – tipična poliglotska osmanska luka, ljudima koji odlaze u Ameriku slijedeći svoj san o boljem životu, seljacima koji obrađuju zemlju ili uzgajaju ovce. U drugom odjeljku dokumentira se privredni razvoj kroz različite aspekte kao što su državni budžeti, trgovinski odnosi, poljoprivreda, industrija i izgradnja željeznica. I na kraju, u trećem odjeljku, bilježimo kulturne i tehnologijske promjene koje su znatno utjecale na život ljudi: školovanje i pismenost, kinematograf i telegraf, bicikli i nove rasonode samo su dio onoga što će nam pomoći da bolje shvatimo desetljeće uoči balkanskih ratova.

I a. Stanovništvo

Tablica2: Porast balkanskog stanovništva, 1878.-1912.

Godina popisa	Rumunjska (u tisućama)	Bugarska	Srbija	Grčka
1878.-79.	4836			1679
1880.		2823		
1884.			1902	
1887.		3154		
1889.-90.	5038		2162	2187 ¹
1892.		3311		
1894.	5406			
1895.-96.			2312	2434
1899.-1900.	5957	3744	2494	
1905.		4036	2689	
1907.				2632
1910.		4338	2912	
1912.	7235			

Izvor: Jackson-Lampe, str. 166

Izračunajte stopu porasta u svakoj zemlji. Usporedite svoje rezultate i pokušajte objasniti razlike između zemalja. Koji su čimbenici utjecali na porast stanovništva u balkanskim zemljama?

Sl. 1. Monastir/Bitola

Nacionalni povijesni muzej, Atena, K2 1581.

Što mislite, kojim religijama pripadaju ljudi koji žive u ovom gradu?

¹ Grčka je 1881. pripojila pokrajine Tesaliju i Artu, što objašnjava njezin porast stanovništva. Općenito, kako bismo bolje ocijenili demografske promjene, treba uzeti u obzir promjene granica između država u tom razdoblju.

Tablica 2:**Stanovništvo u gradovima(a) i prijestolnicama balkanskih nacionalnih država, 1860.-1910.**

	Rumunjska		Bugarska		Srbija		Grčka	
	ukupno stan. (u tisućama)	urbano %	ukup. stan.	urbano %	ukup. stan.	urbano %	ukup. stan.	urbano %
1860.- 61.	3918	12						
1874.					1354	11		
1877.- 79.	4486				1700		1654	18
1884.	4862		3024	18	1902	12		
1889.-90.	5318	17	3232	19	2162	13	2187	
1895.-96.	5710		3.441		2312	14	2434	
1899.-1900.	5957	19	3.716	19	1493	14		
1907.	6684						2632	24
1910.	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	urb. st.	Bukurešt	urb. st.	Sofija	urb. st.	Beograd	urb. st.	Atena
1860.- 61.	313	122						41
1874.					174	27		
1877.- 79.		177	543	20			293	63
1884.					236	35		
1889.-90.		220	610	45	286	54	465	108
1895.-96.					319	59	526	
1899.-1900.	1120	276	700	67	351	70		111
1907.							628	167
1910.	1195	341	829	103	483	90		

Napomena: (a) Najmanje 2000 ljudi.

Izvor: Jackson-Lampe, str. 240

Komentirajte porast urbanoga stanovništva u usporedbi s porastom balkanskoga stanovništva u cjelini. Zbog čega je broj stanovnika u prijestolnicama rastao brže nego u ostalim gradovima?

Usporedite ove podatke s današnjima: koji je postotak urbanoga stanovništva danas?

Sl. 2. Žene u Kastoriji, s početka 20. stoljeća

Kako su ove žene odjevene? Što možete zaključiti iz istodobnog tradicionalnog i zapadnjačkog načina odijevanja?

2 Fotograf Leonidas Papazoglou (1872.-1918.) živio je i radio u Kastoriji. Kao mladić se zajedno s roditeljima i mladim bratom Pantelisom preselio u Istanbul, gdje su braća naučila fotografsko umijeće. Počeli su karijeru fotografa u Kastoriji 1898. ili 1899. i uspjeli ostati jedini fotografi u cijeloj regiji.

Papazoglou², str. 51

Tablica 3:**Procjena broja stanovnika u europskim pokrajinama Osmanskog Carstva za 1911. godinu**

Pokrajine	Muslimani	Grci	Bugari	Armenci	Katolici	Židovi	Ostali	Ukupno
Jedrene	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9034	44 552	1 426 632
Solun	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Janjina	244 638	311 032				3.990	1.175	560 835
Monastir (Bitola)	455 720	349 541	246 344	9		10.651	2.614	1 064 789
Skadar	218 089	10 755			120.611			349 455
Kosovo	959 175	92 541	531453		14 887	3 287	1 606	1 602 949
Ukupno	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Izvor: Cem Behar, str. 54

Etno-jezične kategorije koje su izmislili osmanski službenici gotovo su se izjednačile s vjerskim podjelama koje su se pojavile poslije raspada klasičnoga sustava *mileta*. Usprkos etničkim i jezičnim razlikama među njima, svi su muslimani ubrajani u jednu homogenu skupinu. Tendencija je bila da se na pravoslavne kršćane gleda ili kao na Grke, jer su podržavali Vaseljensku patrijaršiju, ili kao na Bugare privržene Egzarhiji. Ovo objašnjava zašto, na primjer, u tablici nema Albanaca ili Srba (koje bi se brojalo prema vjeri ili crkvenoj jurisdikciji, a ne prema nacionalnosti). K tome, brojno stanje nekih skupina, kao što su žene, bilo je umanjeno. Zadnji osmanski popis proveden je 1905./1906. Pitanje pouzdanosti osmanskih popisa predmet je opsežnih rasprava. Sve u svemu, treba biti vrlo oprezan pri upotrebi podataka iz toga razdoblja, čak i kad nisu namjerno iskrivljeni iz političkih razloga (kao što je slučaj s tablicom 13).

Sl. 3. Svakodnevni život na ulicama trgovačkoga dijela Soluna

Pažljivo pogledajte odjeću ljudi na ulicama. Kako su odjeveni? Kojoj nacionalnosti mislite da pripadaju? Zna li koje su nacionalnosti živjele zajedno u osmanskom Solunu prije balkanskih ratova?

Podsjeća li vas ova slika na slična mjesta u kojima ste bili?

Megas, *Souvenir*, str. 50, ill.49

Sl. 4. Tržnica ovaca u Istanbulu

Historijsko i etnološko društvo Grčke, Atena

Tablica 4: Etnička podjela stanovnika Istanbula, 1897.

Etnička skupina	Broj
Turci	597 000
Albanci	10 000
Kurdi	5 000
Grci	236 000
Armenci	162 000
Židovi	47 000
Srbi	1000
Kršćanski Arapi	1000
Ukupno	1 059 000

Izvor: Karpat, str. 104

Sl. 5. Pastiri u Epiru, 1912.

Boissonas, L'Image de la Grece... Ženeva 1913., u Hadjiiosif, sv. A1, str. 57

Tablica 5: Prekomorske migracije iz balkanskih nacionalnih država, 1876.-1915.

	U regije izvan Europe ^a	RUMUNJSKA bruto	BUGARSKA bruto	SRBIJA bruto	GRČKA bruto			
	1876.-85.	1224			530			
	1886.-90.	5224			1881			
	1891.-95.	2211			4790			
	1896.-1900.	10 541	160		11 189			
	1901.-05.	37 225	6661	42	51 479			
	1906.-10.	20 707	37 643	228	122 275			
	1911.-15.	15 295	35 836	1117	127 811			
		RUMUNJSKA		BUGARSKA		SRBIJA ^b	GRČKA	
Samo u SAD	bruto	neto ^c	bruto	neto ^c	bruto	bruto	neto ^c	
1876.-85.	1224				530			
1886.-90.	5135				1881			
1891.-95.	2209				4790			
1896.-1900.	10 541		160		11 189			
1901.-05.	35 181		6662	42	49 962			
1906.-10.	17 823	14 239	32 643	21 889	228	117 557	84 355	
1911.-15.	11 187	9057	21 487	1575	1052	118 916	46 577	

a) uključuje Kanadu, Australiju, Novi Zeland, Argentinu, Brazil i SAD;

b) Srbija i Crna Gora zajedno;

c) predviđanja na osnovi podataka od 1908. do 1910.

Izvor: Jackson-Lampe, str. 196

 Kakve migracije poznajete? Kako biste okarakterizirali prekomorske migracije? Na primjer: iz ekonomskih, kulturnih, etničkih, religioznih razloga ili neželjene/prisilne (npr. ratne izbjeglice, ili zbog promjena granica), ili zbog nečega drugog? Kako porast stanovništva ili urbanizacija utječu na iseljavanje? Koji ekonomski čimbenici utječu na iseljavanje?

I-1 Grčki doseljenik u SAD Steve Hadzis³ priča o svojem životu

Prvo su moja dva brata došla u SAD i počela raditi u Chicagu. Bilo nas je šestorica braće. Ova dvojica iz Chicaga nisu slala novac kojim bi obitelj u Grčkoj otplatila dugove, kako je bilo dogovoreno. Onda se otac razbolio i pisao sinovima u Chicagu da dođu da ga vide zadnji put. Samo jedan od njih, Perikle, koji je bio najrastrušniji, pozajmio je novac i došao u Grčku. Kad je stigao, moj se otac potpuno oporavio. Poslije tjedan dana otac je htio kupiti vreću brašna. Upitao je mojega brata iz Amerike: "Perikle, imaš li novca da mi posudiš da kupim vreću brašna?" Iako je bio došao iz Amerike, moj brat nije imao ništa. Otac je za brašno morao posuditi od strica. Po selu se ubrzo počelo pričati kako Hadziov sin iz Amerike nema novca. Kad je čuo šaptanja seljaka, Perikle se posramio i rekao našoj majci: "Poći ćete sa mnom u Ameriku da zaradimo novac i pokažemo ovim budalama koliko vrijedimo." Tako smo svi odlučili emigrirati. [...]

Prije nego što sam otišao iz Grčke, Amerika mi je izgledala kao šarena slika iz kaleidoskopa, kao zemlja s obiljem novca. Nikad nisam mislio da ću živjeti ovdje. Samo smo znali da ovdje ima svega u izobilju.

Vlachos, str.122

Etno-jezične kategorije koje su izmislili osmanski službenici gotovo su se izjednačile s vjerskim podjelama koje su se pojavile poslije raspada klasičnoga sustava *mileta*. Usprkos etničkoj Oko 1890. godine emigracija je u Grčkoj postala masovna pojava, a najviše je emigranata otišlo u SAD. Iako taj egzodus nikad nije dostignuo razinu nekih drugih europskih zemalja, procjenjuje se da je tijekom zadnjih desetljeća 20. stoljeća, sve do 1924. godine, u SAD emigriralo oko 500 000 Grka. Razlozi koji su Grke natjerali u emigraciju slični su onima koji su u tom istom razdoblju otjerali i druge europske narode u SAD: mogućnost da se nađe posao i poboljša ekonomska situacija u punom jeku američke industrijalizacije, kao i socijalno-ekonomska situacija u domovini. Zbog uvođenja tržišnih pravila u tradicionalni sustav malih gospodarstava, poljoprivreda Peloponeza je, posebice u područjima koja su proizvodila suho grožđe, poslije razdoblja prosperiteta zapala u tešku krizu, pa mnogi seljaci nisu mogli platiti porez zbog visokih kamata i povećanih cijena rada i proizvodnje. Sve su to, te činjenica da Grčka nije stvorila industrijski sektor, kao i priče o bogatstvu u Americi, bolje transportne mogućnosti za emigraciju, bili glavni razlozi da Grci napuste svoja sela i odu u daleko inozemstvo. Uglavnom su to bili muškarci koji su se zapošljavali u tvornicama, u raznim poduzećima, u rudnicima i na željeznici. Ali znatan broj prvih doseljenika je, zadovoljavajući potrebe narastajućega urbanog stanovništva, otvarao trgovine.

³ Steve Hadzis je bio grčki emigrant s Peloponeza, koji je otišao u SAD početkom 20. stoljeća. Bio je jedan od malobrojnih Grka koji se, poslije nekoliko godina provedenih u SAD-u naselio u Andersonu, u Indijani, privučen mogućnošću da otvori malu prodavaonicu koja bi služila sve većem radnom stanovništvu grada.

❓ Pogledajte odlomke iz filma “Amerika, Amerika” E. Kazana; razgovarajte o “američkom snu” i o načinu na koji se širio po svim krajevima balkanskih zemalja, o njegovoj ulozi u motiviranju migracija i o tome kako je pomagao iseljenicima da prevladaju svoje strahove. Pokušajte doći do informacija o životu emigranata koji su početkom 20. stoljeća iz vaše zemlje otišli u Ameriku i usporedite njihova očekivanja s njihovim iskustvima tijekom prvih godina života tamo.

Pročitajte dokumente III-19., III-20., V-10. i V-11. i usporedite iskustvo ljudi koji su bili prisiljeni emigrirati s iskustvom opisanim u tim dokumentima.

❓ Opća pitanja uz poglavlje I a

Provedite istraživanja o svojem gradu početkom 20. stoljeća. Je li to bio osmanski grad ili grad nacionalne države? Zna li neke romane koji opisuju gradski život toga razdoblja?

Usporedite multietničke gradove (kao što su Solun ili Istanbul) s prijestolnicama ili urbanim središtima nacionalnih država: ima li razlika u arhitekturi, svakodnevnom životu, načinu zabave ili bilo čemu drugom?

Kombiniranjem različitih dokumenata iz drugih poglavlja, zajedno s gornjim tablicama, pokušajte kategorizirati kretanje stanovništva jugoistočne Europe prije i za vrijeme balkanskih ratova.

I b. Privreda

TABLICA 6: Budžeti balkanskih država, 1898.-1912.

	Rumunjska			Bugarska			Srbija			Grčka		
	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R
1900.	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905.	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910.	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911.	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Izvor: Jackson-Lampe, str. 234

❓ Usporedite brojke za četiri zemlje. Što primjećujete?

TABLICA 7: Struktura državnih troškova po glavi stanovnika 1911. godine

Troškovi	Ukupno	Javni dug	Vojni	Infrastruktura	Obrazovanje	Poljoprivreda i industrija
Rumunjska	75	13	12	13	7	1
Srbija	43	12	10	5	3	1
Bugarska	42	9	9	10	5	2
Grčka	67	28	11		2	
Austro-Ugarska	62	10			2	
Njemačka	55	5	16			
Francuska	114	32	25		8	
Velika Britanija	126		19		11	1

Izvor: Jackson-Lampe, str. 234

Usporedite i komentirajte razlike u troškovima između različitih zemalja.

Kako tendencije u troškovima balkanskih država korespondiraju s troškovima velikih sila? Zašto su vojni troškovi tako visoki?

I.2. Poljoprivreda u osmanskoj Makedoniji, prvo desetljeće 20. stoljeća

S pravnog gledišta poljoprivrednici su:

1. Zemljovlasnici
2. Čivčije (napoličari)
3. Radnici i kućne sluge

U prvoj su skupini muslimanski begovi koji su gospodari čivčija; u drugoj skupini su kršćanski seljaci.

Ima i kršćanskih zemljovlasnika, ali su njihova imanja mala, ne prelaze 200 dönüma (jedan dönüm je oko 1200 kvadratnih metara); veća su uglavnom u rukama begova. Manja imanja prevladavaju u planinskim krajevima, a velika u ravninama. Veliki kršćanski zemljovlasnici su rijetki, i to su uglavnom Grci s prostranim imanjima u oblastima Ser, Drama i Solun.

[...] Napoličarstvo je jedan od glavnih uzroka strašne bijede kršćanskoga seoskog stanovništva, jer ono begu, od kojega se ne mogu zaštititi, omogućuje stalnu samovolju i šikaniranje. Teorijski, napoličarstvo funkcionira ovako: beg, koji je vlasnik zemlje, daje im dio zemlje u čitluk na obradu prema broju obitelji u čitluku – 60-100 dönüma po obitelji, u ovisnosti o broju njezinih članova. Beg također unaprijed daje sjeme i besplatan smještaj. Proizvod se, poslije odbijanja desetine, dijeli na jednake dijelove između vlasnika i napoličara. Ovakva podjela može donijeti vlasniku dobitak od 18% do 25% na njegov kapital. No zemljovlasnik je najčešće nezadovoljan ovom podjelom, te uspijeva – kao apsolutni gospodar sudbine svojih kršćanskih napoličara, čiji rad iskorištava kako mu se sviđa – prijetnjama ili silom oteti najbolji dio koji im inače pripada.

[...] Kršćanski zemljovlasnici su često Bugari. Kao što smo već rekli, njihova imanja rijet-

ko zauzimaju više od 200 dönüma. Oni sami obrađuju zemlju i mogli bi uživati u stanovitom blagostanju kad bi porezi bili pravičnije razrezani i poštenije raspoređeni i kad životi i imanja kršćana ne bi bili u stalnoj opasnosti.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Paris 1906)
str. 43-53 u Issawi, str. 225-7

Kakav je bio položaj kršćanskih seljaka u osmanskoj Makedoniji?

Sl. 6. Predionica braće Sajas u Solunu

Megas, *Souvenir*, str. 86, sl. 92

Predionica braće Sajas osnovana je 1873. godine. Zapošljavala je oko 470 radnika, od toga 350 mladih Židovki u dobi između 14 i 18 godina. Godine 1902. tvornica je bila oštećena u potresu koji je pogodio grad, a potpuno je uništena u požaru 1917.

Zašto je toliko mladih djevojaka radilo u ovoj tvornici? Znete li kakvi su bili uvjeti rada? Kako bi vama bilo da radite u predionici umjesto što idete u školu?

Tablica 8a: Balkanski izvoz, 1901.-1911.

	Prosječni izvoz	% u Austro-Ugarsku.	% u Njemačku	% u Francusku	% u Veliku Britaniju	% u Belgiju	% u Osman-skog Carstva.
Rumunjska	(mil. leja)						
1901.-05.	361	13	7	3	9	29	
1906.-10.	501	10	6	7	10	30	
1911.	692	9	5	7	8	28	
Bugarska	(mil. leva)						
1901.-05.	120	10	9	6		16	19
1906.-10.	119	8	12	6	12	18	27
1911.	185	6	12	6	13	28	16
Srbija	(mil. din.)						
1901.-05.	66	86	5	1			6
1906.-10.	84	28	25	1			10
1911.	117	41	25	1			8
Grčka	(mil. drah.)						
1901.-05.	87	14	8	10	27		6
1906.-10.	120	10	10	8	26		11
1911.	141	10	11	10	24		4

Izvor: Jackson-Lampe, str. 174

Tablica 8b: Balkanski uvoz, 1901.-1911.

	Prosječni uvoz	% iz Austro-Ugarske	% iz Njemačke	% iz Francuske.	% iz Velike Britanije	% iz Osman-skog car.stva
Rumunjska	(mil. leja)					
1901.-05.	299	27	28	6	17	
1906.-10.	409	25	34	5	15	
1911.	570	24	32	6	15	
Bugarska	(mil. leva)					
1901.-05.	95	27	15	6	17	14
1906.-10.	140	27	17	6	16	14
1911.	199	24	20	13	15	8
Srbija	(mil. din.)					
1901.-05.	53	58	13		9	
1906.-10.	70	33	33		12	
1911.	115	41	27		8	
Grčka	(mil. drah.)					
1901.-05.	140	14	9	8	21	10
1906.-10.	149	14	9	7	22	9
1911.	174	17	9	8	4	5

Izvor: Jackson-Lampe, str. 181

Koji su trendovi u trgovini s inozemstvom u balkanskim zemljama? Komentirajte razlike.⁴
 Zašto su, u usporedbi s Bugarskom, Rumunjska i Srbija imale tako ograničene trgovačke odnose s Osmanskim Carstvom? Kako je trgovina s inozemstvom utjecala na rast privrede?

⁴ Uzmite u obzir mogućnost da je Grčka možda već imala suficit zbog pomorskog prometa.

Sl. 7. Prijevozna sredstva u Albaniji početkom 20. stoljeća

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, str. 60

Tablica 9: Balkanske željezničke pruge⁵ u upotrebi, 1870.-1912.

	RUMUNJSKA	BUGARSKA	SRBIJA	GRČKA
1870.	248	221	0	12
1880.	921	224	0	12
1885.	1.356	224	253	222
1890.	2424	803	540	697
1895.	2534	861	540	916
1900.	3100	1566	571	1033
1905.	3179	1567	707	1351
1910.	3437	1897	892	1573
1912.	3532	2109	976	1584

Izvor: Jackson-Lampe, str. 211

Je li željeznica smatrana sredstvom ili dokazom privrednog rasta i zašto?

Je li bilo moguće da se pruge grade iz razloga koji nisu povezani s privrednim interesima?

I-3. Načelnik Glavnoga stožera bugarske vojske, general Fičev, analizira bugarske željeznice⁶

Operativni projekti 1911. i 1912.

Nedavno istraživanje je pokazalo da naše željeznice neće moći udovoljiti vojnim potrebama u slučaju rata. Znači, naši operativni projekti jedva da bi se mogli provesti s obzirom na potrebe prijevoza za vrijeme mobilizacije i koncentracije vojske na terenu.

Zbog vrlo kratkog postojanja bugarskog kraljevstva, željeznica nije mogla dostići svoj puni razvoj i tako postati pouzdano sredstvo u obrani države.

Dvije glavne željezničke pruge koje su prolazile kroz sjevernu i južnu Bugarsku i transbalkanska pruga – Gornja Orahovica, Trnovo, Stara Zagora, postale su najvažnije pruge za vojni transport u vrijeme mobilizacije.

Tehnički gledano, naše željezničke pruge, koje su građene isključivo za potrebe trgo-

vine, imale su mnogo mana: oštar nagib, mali radijus, mali broj skučenih željezničkih stanica, nisu imale platforme za utovar za vojne vlakove, nezadovoljavajuće zalihe vode u većini željezničkih stanica i vrlo malo okretnica.

Fičev, Изабрани произведения [Odabrana djela]

Koji su vojni problemi nastali zbog situacije na bugarskoj željeznici opisane u ovom članku?

Kako su željeznice povezane s mogućnostima uspješnoga ratovanja? Kako se može nadoknaditi manjkavost željeznice?

⁵ U kilometrima.

⁶ General Ivan Fičev (1860.-1931.) bio je načelnik glavnoga stožera bugarske vojske 1910. godine. Razradio je novi plan za rat protiv Turske. Protivio se početku Drugog balkanskog rata. Bio je član bugarske delegacije na mirovnim pregovorima u Bukureštu u srpnju 1913. godine.

Tablica 10: Telegrafi 1910. godine

Zemlja	Telegrafske centrale	Telegrafska mreža	
		Dužina linija u km	Dužina žica u km
Srbija	208	4350	8289
Bugarska	350	5935	12 760
Rumunjska	3127	7321	20.641
Rusija	8423	199 502	705.752
Švedska	2849	9317	32 220
Danska	559	3644	12 842
Nizozemska	1393	7526	36 884
Belgija	1634	7880	41 858
Velika Britanija i Irska	13 959	98 625	931 532
Francuska	20 303	182 794	690 636
Španjolska	1902	42 935	92 109
Italija	7664	49 443	203 711
Švicarska	2361	3614	26 021
Njemačka	45 116	274 593	2 050 332
Austrija	6970	46 952	235 493
Mađarska	4592	23 068	144 124
Bosna i Hercegovina	173	3231	7374

Izvor: *Sundhausen*, str. 523

Znate li još neki tehnološki izum koji je promijenio način komunikacije u životu Europe potkraj 19. i početkom 20. stoljeća? Kad se u vašoj zemlji pojavio prvi telefon? Što mislite, kakve su bile reakcije ljudi na ove inovacije?

Sl. 8. Vila Allatini u Solunu, 1913.Megas, *Souvenir*, str. 107, sl. 120

🔑 Vilu Allatini je 1895. godine izgradio Carlo Allatini kao privatnu rezidenciju po nacrtu talijanskoga arhitekta Vitaliana Posellija. Godine 1909. palača je kupljena za potrebe Trećega korpusa osmanske vojske, a 1912. godine zauzela ju je grčka vojska. Abdul Hamid II. je poslije neuspjeha kontrarevolucije, te nakon što je u travnju 1909. oboren s prijestolja, po odluci vlasti živio u vili Allatini. U listopadu 1912., kad se grčka vojska počela približavati, bio je vraćen u Istanbul. Židovska obitelj Allatini bila je jedna od najbogatijih u Solunu i bila je vlasnik dviju najvećih tvornica u gradu (ciglane Allatini i mlinova Allatini, osnovanih 1880. odnosno 1882.).

? Koga vidite na slici? Kako su odjeveni? Je li bicikl bio uobičajena pojava u jugoistočnoj Europi u to vrijeme? Za što se koristio – za rekreaciju ili za prijevoz? Zna li kako se gledalo na žene koje voze bicikl?

? **Opća pitanja uz poglavlje I b**
Napišite kronologiju i opišite tehničke promjene u svojoj zemlji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća: električna struja, automobil, benzin, telefon itd. Raspitajte se o prijevoznim sredstvima u svojoj zemlji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća.

I c. Kultura

Sl. 9. Sat povijesti u ženskoj gimnaziji, Atena 1911.

Statistiki tis Dimosias ekpaideuseos, Atena 1912. u Koulouri, Istorija, str. 12

? Kako su učenice odjevene? Zna li je li u vašoj zemlji bilo odvojenih škola za djevojčice i dječake? Izgleda li vaša učionica kao ova na slici? Što je na zidovima?

I-4. Dječak Židov⁷ opisuje svoje školovanje u Solunu 1904.

Le Petit Lycee Francais (Mali francuski licej) otvorio je svoja vrata 1904. godine. Bio je smješten na nižem katu skromne male kuće u Kampaniji na istočnom rubu grada.

Djeca u dvama početnim razredima predstavljala su presjek heterogenoga stanovništva Soluna. Nižu skupinu u koju sam ja bio smješten, činili su tri mala Francuza, jedan Grk, četiri španjolska Židova, jedan Srbin, jedan Mamin⁸, jedan Armenac, jedan Turčin i jedan Crnogorac, koji je došao s Cetinja upravo da bi nam se pridružio.

Iako smo svi tečno govorili francuski, došli smo iz državnih škola ili od privatnih učitelja i nitko od nas nije imao neki bliži kontakt s djecom druge nacionalnosti. A ovdje smo, prvi put, sjedeći jedan pokraj drugoga u novim klupama, gledajući u ploču na tronošcu, zajedno slušali M. Thierryja, direktora crvenog lica, plavih očiju i žutih brkova, kako nam govori o nastavnom programu. [...]

Njegovo iskreno zanimanje za običaje u našim zemljama oslobodilo je i one najstidljivije i najpovučenije među nama. Ubrzo se Mehmed, turski dječak, sam javio da nam objasni obred Kurban-bajrama, blagdan koji slijedi poslije Ramazana. Jovanović, rođak crnogorskoga kralja Nikole, slobodno je pričao o svojem narodu i svojim planinama. Od

Papopoulosa smo saznali da su mnogi grčki običaji isti kao srpski kad nam je Ivan, konzulov sin, ispričao kako se u Srbiji slavi Uskrs. Otvoreno i slobodno razgovarajući i igrajući se skupa, sklapajući prijateljstva i odlazeći jedni drugima u kuće, stječući međusobno povjerenje, bolje smo upoznali jedni druge i saznali mnogo toga što bi, izvana gledano, izgledalo čudno i besmisleno.

Sciaky, str. 152, 153, 154

Godine 1908. u Solunu je bilo 48 židovskih škola, 32 turske, 20 grčkih pravoslavničkih škola, 7 francuskih i razne talijanske, bugarske, srpske i rumunjske institucije. Škole na francuskom jeziku bile su *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Lailjue*, *Lycee* i Braća i sestre sv. Vincenta de Paula. Većina židovske gradske djece stjecala je obrazovanje u institucijama koje su bile izvan kontrole njihovih vjerskih vlasti.

Kakav je bio etnički sastav Soluna početkom 20. stoljeća? Je li na učenike utjecalo iskustvo u njihovim školama, i kako?

Kakav je etnički sastav vašega razreda? Imate li prijatelje i prijateljice drugih nacionalnosti?

⁷ Leon Sciaky, autor ovog odlomka, rođen je u Solunu 1893. godine. Njegova obitelj potječe od Židova protjeranih iz Španjolske 1492., iz Italije 1493. i iz Portugala 1497. godine. Leon je 1915. godine emigrirao u New York, a njegova obitelj ubrzo za njim (otac Salomon, majka Paloma, sestre Elda i Laure i brat Maurice). Namjeravali su se vratiti kad se situacija u Turskoj smiri, ali do toga nikada nije došlo. Leon je studirao strojarstvo na Institutu Prat u Brooklynu. Godine 1922. oženio se Frances Hillmann iz Litve. Umro je u Mexico Cityju 1958. Prvi put je svoja sjećanja o djetinjstvu u Solunu objavio 1946. godine.

⁸ Sljedbenici Sabbetaia Zevija koji su prešli na islam.

Tablica 11: Nepismenost početkom 20. stoljeća (postotak nepismenih)

zemlja**	ukupno	muškarci	žene	djeca ^a
Francuska (1901.)	17,4	14,8	19,8	16,9
Austrija (1900.)	23,8	22,1	25,5	31,3 ^b
Mađarska (1900.)	40,7	34,4	49,6	36,2
Grčka (1907.)	60,8	41,8	79,8	55,0
Bugarska (1900.)	72,1	57,9	86,9	68,4
Europski dio Rusije (1897.)	73,0	62,5	83,1	77,5
Rumunjska (1899.)	78,0		70,6	
Srbija (1900.)	79,7	67,3	92,9	78,3
Bosna i Hercegovina	87,8	82,9	93,4	87,3 ^c

Izvor: Mayer, str. 102

** Godina školovanja

a) Školskog uzrasta – obično od 5 do 14 godina

b) Od 6 do 10 godina

c) Od 7 do 20 godina

Što mislite, zbog čega postoji tolika razlika u pismenosti između muškaraca i žena?

Tablica 12: Osnovne škole i učenici u Europi (potkraj 19. i početkom 20. stoljeća)

zemlja*	škole	učenici na 1000 stanovnika	učenici na 1000 stan. (5-15 god.)
Srbija (1904.)	1267	46	175
Grčka (1902.)	3263	81	376
Bugarska (1898.)	4686	96	436
Rumunjska (1903.)	4207	75	351
Rusija (1903.)	84 500	44	187
Belgija (1905.)	7144	121	608
Francuska (1903.)	85 437	155	899
Portugal (1890.)	5339	47	238
Španjolska (1901.)	33 763	105	525
Italija (1901.)	61 777	84	393
Austrija (1903.)	21 292	146	670
Mađarska (1905.)	18 976	133	598
Bosna i Hercegovina (1899.)	293	18	76

Izvor: Sundhousen, str. 555

* Godine školovanja

Usporedite tablice 11 i 12. Možete li ustanoviti vezu između školovanja i pismenosti?

Usporedite podatke iz zapadnih, južnih i jugoistočnih zemalja. Podudara li se školovanje s ovom kategorizacijom?

Sl. 10. Židovke plešu, SolunMegas, *Souvenir*, str. 27

🔑 U Solunu je bilo mnogo grupa profesionalnih pjevača koje su nastupale na svadbama, obrezivanjima i drugim društvenim skupovima. Židovski glazbenici zvali su se "tchalghidjis". Uoči balkanskih ratova u Solunu je, od ukupno 150 000 stanovnika, živjelo oko 60 000 Židova.

Sl. 11. Tkalje, Avdela 1907. – prvi balkanski film

Chr. K. Christodoulou, str. 39

🔑 Braća Yiannis (1878.-1954.) i Miltiadis (1883.-1964.) Manakia, vlašskog podrijetla, rođeni su u Avdeli (oblast Grevena), a živjeli su u Monastiru do 1905. godine. Snimali su mnoge događaje, ljude, obrede i običaje u sve slabijem Osmanskom Carstvu i smatraju se očevima filmske umjetnosti na Balkanu. Godine 1921./22. otvorili su prvu stalnu kinodvoranu u Monastiru. Njihov film "Tkalje" (1907.) smatra se prvim filmom snimljenim na Balkanu.

❓ Usporedite slike 2, 10 i 11. Pokušajte sastaviti dva pitanja koja se odnose na sve tri slike.

❓ Opća pitanja uz poglavlje I c

Nađite podatke o obrazovnom sustavu u svojoj zemlji početkom 20. stoljeća: osnovne i srednje škole, nastavni planovi, pohađanje nastave, udžbenici itd.

Nađite neki udžbenik s početka 20. stoljeća i usporedite ga s nekim svojim udžbenikom. Otkrijte razlike i sličnosti.